

TIJORAT BANKLARINING RESURLARINI SOLIQLARNI KAMAYTIRISH**ASOSIDA OSHIRISH YO'LLARI**

Ergasheva Lobar Raxmatulla qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
2-bosqich Mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya:

Ushbu tezis tijorat banklarining moliyaviy resurs bazasini mustahkamlashda soliq siyosatining o'rnini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda banklarning sof foydasi va kapitallashuviga soliq yukining ta'siri (xususan, foyda solig'i stavkasi va zaxiralarni chegirib tashlash mexanizmlari) tizimli tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, foyda solig'i stavkasining pasaytirilishi banklarning taqsimlanmagan foydasini bevosita oshiradi, bu esa ularning Kapital Rentabelligini (ROE) va Aktivlar Rentabelligini (ROA) yaxshilaydi. Shuningdek, Markaziy bank talab qilgan kredit yo'qotishlari zaxiralarini soliq bazasidan chegirib tashlash bo'yicha amaldagi qoidalarni liberalizatsiya qilish zarurligi asoslab berilgan. Tadqiqot yakunida bank sektorining barqarorligini oshirish va investitsion jozibadorligini kuchaytirish maqsadida soliq siyosatiga oid aniq tavsiyalar, shu jumladan foyda solig'ini pasaytirish va zaxiralarni soliqdan chegirish mexanizmini soddalashtirish choralari ilgari suriladi.

Kalit So'zlar: tijorat banklari, moliyaviy resurslar, foyda solig'i, soliq stavkasi, kapitallashuv, kredit yo'qotishlari zaxirasi, soliq imtiyozlari, kapital rentabelligi (roe), aktivlar rentabelligi (roa), soliq siyosati

1. Kirish**Muammoning Dolzarbligi**

Iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy bosqichida tijorat banklari har qanday milliy moliyaviy tizimning asosini tashkil etadi. Banklarning barqaror faoliyat yuritishi va xalq xo'jaligini samarali kreditlashni ta'minlash uchun ularning **moliyaviy resurs bazasining yetarliligi va mustahkamligi** hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'zbekistonning bank sektori so'nggi yillarda faol islohotlar davrini boshdan kechirmoqda, bu esa bank tizimining umumiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, 2023-yil yakunlari bo'yicha bank tizimining sof foydasi 24% ga o'sib, 12,4 trln so'mni tashkil etgani, shuningdek, kapital rentabelligi (ROE) 14,2% gacha yetgani sektorning o'sish dinamikasini tasdiqlaydi. Biroq, kapitallashuv darajasini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish va investitsion salohiyatni yanada oshirish uchun banklarning taqsimlanmagan foydasi va kapital bazasini kuchaytirish bo'yicha qo'shimcha mexanizmlar zarur.

Tadqiqot Maqsadi va Vazifalari

Tadqiqotning asosiy maqsadi: Tijorat banklarining moliyaviy resurslarini, birinchi navbatda, soliq siyosatidagi o'zgarishlar (soliq yukini kamaytirish) orqali oshirishning samarali usullarini nazariy va amaliy jihatdan asoslash.

Asosiy vazifalar:

1. Amaldagi soliq qonunchiligida banklar foydasiga soliq solish tartibini, ayniqsa, kredit xatarlari bo'yicha zaxiralarni chegirib tashlash mexanizmlarini tahlil qilish.
2. Foyda solig'i stavkasining pasayishi banklarning sof foydasiga, kapitallashuviga va rentabellik ko'rsatkichlariga ta'sirini baholash.
3. Bank resurslarini oshirishga qaratilgan soliq rag'batlantirish choralari bo'yicha xalqaro tajribani o'rganish.
4. O'zbekiston tijorat banklarining resurs bazasini soliq siyosati orqali mustahkamlash bo'yicha aniq taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

2. Metodologiya

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi:

Qiyosiy va tizimli tahlil - banklarning amaldagi soliqqa tortish sharoitlari va ularning moliyaviy natijalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash.

Statistik guruhlash va dinamik tahlil - O'zbekiston tijorat banklarining 2020-2023 yillardagi asosiy rentabellik ko'rsatkichlari (ROA, ROE) dinamikasi va ularning daromad-xarajat tuzilmasi (foizli va foizsiz daromadlar nisbati) Markaziy bank ma'lumotlari asosida tahlil qilindi.

Hipotetik ssenariy tahlili - Foyda solig'i stavkasini 20% dan 15% gacha pasaytirish ssenariysida bank tizimining taqsimlanmagan foydasi va potentsial kapital o'sishiga ta'sirini baholash.

Nazariy umumlashtirish - Soliq siyosatining bank kapitallashuviga ta'sirini aks ettiruvchi nazariy modellar (masalan, Laffer egri chizig'i konseptsiyasi) banklarning soliq yukiga nisbatan qo'llanilgan.

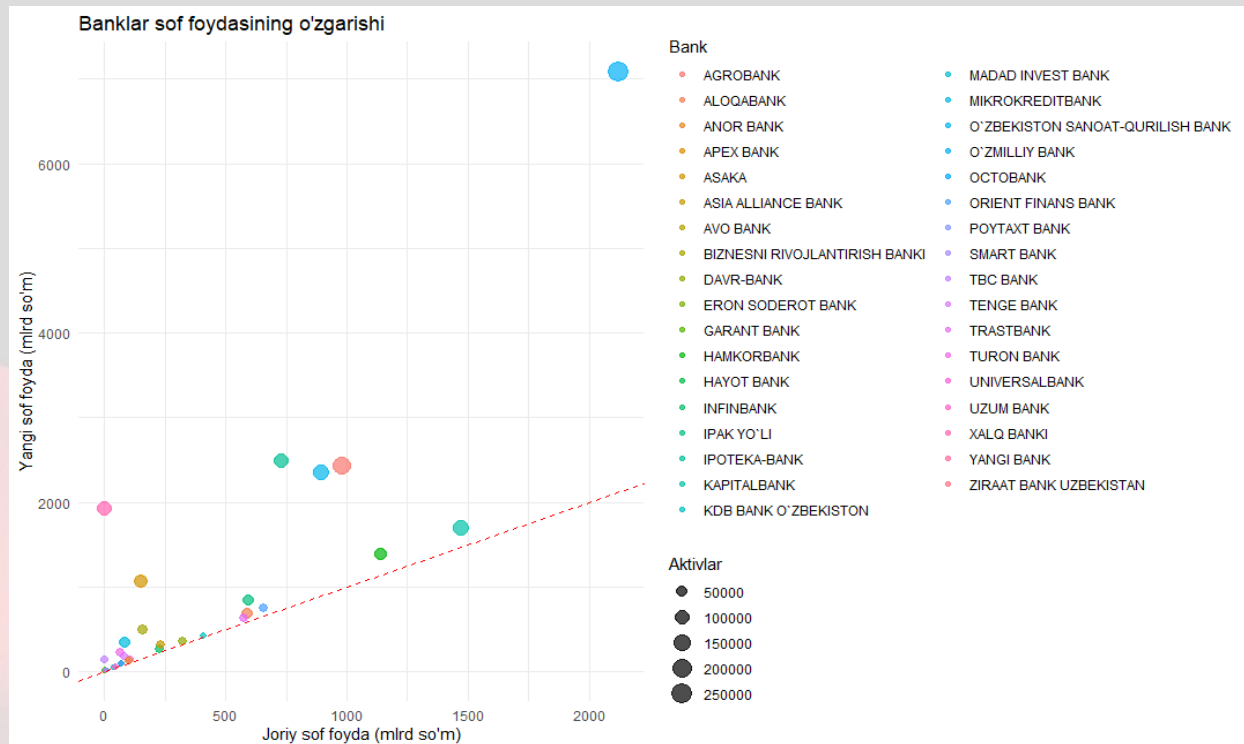
3. Natijalar

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, soliq yukini kamaytirish banklarning resurs bazasini mustahkamlash uchun muhim iqtisodiy zaxira hisoblanadi:

Foyda solig'i stavkasini pasaytirish to'g'ridan-to'g'ri banklarning taqsimlanmagan sof foydasini oshiradi. Agar 2023-yilgi 12,4 trln so'mlik sof foyda darajasida soliq stavkasi 3 foiz bandga pasaytirilsa, bu banklarning kapitaliga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan qo'shimcha yuzlab milliard so'mlik resursni yaratadi. Bu esa:

- Banklarning **Kapital Rentabelligini (ROE)** tezkorlik bilan oshiradi va 14,2% ko'rsatkichni xalqaro raqobatchilar darajasiga yaqinlashtirishga xizmat qiladi.

- Banklarning xatarlarga qarshi zaxirasini mustahkamlash imkonini beradi, bu esa bank faoliyatida ishonchlilik omilini oshiradi.

1-rasm. Tijorat banklarining 2020-2024-yillarda sof foydasining o'zgarishi

Tadqiqot amaldagi qonunchilikda kredit yo'qotishlari uchun banklar tomonidan shakllantiriladigan zaxiralarni soliqqa tortiladigan bazadan chegirib tashlash mexanizmi yetarlicha mukammal emasligini aniqladi. Tezida ta'kidlanganidek, umidsiz qarzlarni bo'yicha chegirishlar mavjud bo'lsa-da, zaxiralarni shakllantirish bo'yicha **Basel III** standartlariga mos keladigan chora-tadbirlar uchun soliq imtiyozlari etishmaydi. Buning natijasida:

- Banklar, ko'pincha, soliqqa tortilishidan qochish uchun zarur bo'lganidan kamroq zaxira shakllantirishga majbur bo'ladi, bu esa tizimli xatarni oshiradi.
- Zaxiralar soliq bazasidan chegirib tashlangan hollarda ham, umidsiz qarzlarni bo'yicha chegirib tashlash muddatlari (o'n yilgacha) banklarning tezkor risk menejmenti strategiyalariga mos kelmaydi.

4. Muhokama va Xulosa (Discussion)

Tadqiqot natijalari soliq siyosatining bank resurslariga ta'sirini ikki yo'nalishda kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi: **umumiy soliq stavkasini pasaytirish** va **zaxiralarni chegirib tashlash mexanizmini soddalashtirish**. Foyda solig'i stavkasining pasaytirilishi banklarning sof foydasini oshirib, ularga kapitallashuv va reinvestitsiya qilish uchun qo'shimcha mablag'

beradi. Bu esa to'g'ridan-to'g'ri banklarning moliyaviy mustahkamligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, butun iqtisodiyot bo'ylab foyda solig'i stavkasining pasayishi iqtisodiy faollikni oshiradi, biznes xatarlarini kamaytiradi, bu esa banklarning kredit portfeli sifatini yaxshilash orqali bilvosita ularning rentabelligini oshiradi.

Tavsiyalar

Banklarning resurs bazasini mustahkamlash va mamlakatdagi kreditlash sifatini oshirish maqsadida quyidagi soliq-fiskal choralar tavsiya etiladi:

1. **foyda solig'i stavkasini raqobatdosh darajaga pasaytirish:** Banklar uchun foyda solig'i stavkasini qo'shni davlatlar va rivojlanayotgan bozorlardagi raqobatchi banklar soliq stavkasiga mos ravishda optimallashtirish.
2. **zaxiralarni chegirish qoidalarini liberalizatsiya qilish:** Kredit yo'qotishlari uchun Markaziy bank tomonidan talab qilinadigan zaxiralar miqdorini (yoki uning sezilarli qismini) **soliq solinadigan foydadan chegirib tashlash** mexanizmini to'liq joriy etish. Bu o'zgarish banklarning "muammoli" kreditlar bo'yicha ehtiyotkor bo'lishini va o'z vaqtida zaxira shakllantirishini rag'batlantirib, tizimli xatarlarni kamaytiradi.
3. **Zararlarni O'tkazish Muddatini Moslashuvchanlashtirish:** Umidsiz qarzlarni bo'yicha hisobdan chiqarilgan zararlarni kelgusi davrlarda foydadan chegirish muddatlarini banklarning o'zining hisob siyosati asosida belgilash huquqini kengaytirish (amaldagi 10 yillik muddatni moslashuvchanlashtirish), bu ularga moliyaviy rejalashtirishda erkinlik beradi. Ushbu takliflar majmuasi banklarning resurs bazasini mustahkamlash, ularning investitsion jozibadorligini oshirish va pirovardida iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash uchun mustahkam zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3995-sonli qarori. (2018). "Soliq siyosatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". Toshkent: www.Lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. (2020). Toshkent: Adolat nashriyoti.
3. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2024). Davlat byudjeti daromadlari bo'yicha hisobotlar (2010–2024 yillar). Toshkent. <https://www.mf.uz>
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy ko'rsatkichlari bo'yicha statistik byulleten. Toshkent. <https://www.cbu.uz>
5. International Monetary Fund (IMF). (2023). Uzbekistan: Staff Report for the 2023 Article IV Consultation. Washington, DC: IMF.
6. World Bank. (2023). Uzbekistan Economic Update: Financing Growth. Washington, DC: World Bank Group.

7. OECD. (2022). Tax Policy Reforms 2022: OECD and Selected Partner Economies. Paris: OECD Publishing.
8. Mishkin, F. S. (2022). The economics of money, banking, and financial markets (13th ed.). Pearson.
9. Allen, F., & Carletti, E. (2021). The roles of banks in financial systems. *Oxford Review of Economic Policy*, 37(4), 607–628.
10. Claessens, S., & van Horen, N. (2020). How important are foreign banks for financial development and stability? *Journal of Financial Intermediation*, 42, 100–110.